

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

ГУЛА Лев Федорович - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК 343.123

Стаття посвячена основам оперативно-розшукової методики виявлення і припинення злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами. Виділені спеціальні методи, які направлені на виявлення і розслідування окремих видів злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами, які невідмінно повинні позитивно впливати на діяльність правоохоронних органів в протидії злочинам даного виду.

Ключові слова: методологія, методи, організована злочинна група, оперативно-розшукова діяльність.

Постановка проблеми

Специфічність злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами в цілому, та їх окремих кримінальних проявів полягають не лише в їхніх криміналістичних особливостях, але й в оперативно-розшуковій методиці виявлення і документування вказаної злочинної діяльності. Діяльність правоохоронних органів у боротьбі з сучасною організованою злочинністю значною мірою може бути адекватною її виявам у випадку чіткого розуміння застосування спеціальних методів пізнання злочинності у цілому, її структури, мети і напрямів діяльності організованих злочинних груп щодо попередження та припинення злочинів організацією оперативно-розшукової діяльності (ОРД) в цілому.

Стан дослідження

У сфері протидії злочинності засобами оперативно-розшукової діяльності методологічні проблеми вивчали такі провідні вчені: А. І. Алексєєв, К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, Д. В. Гребельський, В. Л. Грохольський, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, Г. О. Душейко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, М. В. Корнієнко, В. Л. Ортинський, М. О. Погорецький, В. Л. Регульський, Г. Д. Синилов, О. П. Снігерьев, В. Є. Тарасенко, М. Л. Шелухін, І. Р. Шинкаренко, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та ін. Проте використання методологічних основ оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами потребує удосконалення.

Метою даної статті є дослідження методологічних основ оперативно-розшукового пізнання і протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідно зазначити, що методологія узагальнює практику соціологічного дослідження та індивідуальних видів наукової та практичної діяльності. До загальнонаукових принципів дослідження, що ґрунтуються на філософських засадах методології та логіки науки, належать такі: системність (розкриття цілісності об'єкта як системи і створення єдиної цілісної картини); єдність

теорії і практики (пояснювальний принцип наукового пізнання та завдання соціології на практиці); детермінізм (визнання об'єктивності закономірного взаємозв'язку та взаємообумовленості явищ); єдність теоретичного та емпіричного (цілісність структури дослідження, практична перевірка пізнавальних проблем) [1, с. 451].

Фахівці в області оперативно-розшукової діяльності Б. І. Бараненко та Е. О. Дідоренко під методологією в теорії ОРД визначають як комплекс процедур і робочого інструментарію, який повинен забезпечити отримання достовірного емпіричного матеріалу про злочинну діяльність, його первинну обробку та інтерпретацію з метою в подальшому застосування спеціальних сил і засобів впливу [2, с. 7–8].

Своєрідність оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинам, що вчиняються організованими групами, зокрема, виявляється в декількох напрямках. Відтак можна виокремити:

– методику дослідчого оперативно-розшукового збирання і накопичення розвідувальної інформації про злочини, що вчиняються організованими злочинними групами;

– методику оперативно-розшукового та слідчого документування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами.

Обидві методики можуть бути загальні для виявлення і припинення злочинів, що вчинені організованими злочинними групами, а також спеціальні, які спрямовані на виявлення і розслідування окремих видів злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами.

На наше переконання, до завдань методики боротьби зі злочинами, що вчиняються організованими злочинними групами, входить не лише власне розслідування цих злочинів, але й створення умов для припинення функціонування таких груп. В іншому разі здійснювана в кримінальному порядку боротьба буде неефективною, бо викриті й покарані окремі члени таких злочинних груп зазвичай без зусиль замінюються іншими, і організована злочинна група продовжує свою протиправну діяльність. Тому

без припинення існування організованої злочинної групи завдання оперативно-розшукової діяльності не може вважатися виконаним. Отже, завдання повного припинення діяльності організованої злочинної групи вирішується і оперативно-розшуковими, і слідчими засобами і, як правило, в рамках реалізації відповідних методик оперативно-розшукового документування та досудового розслідування таких злочинів.

Так, уточнюючи змістовно-пізнавальний аспект діяльності оперативних підрозділів ОВС, ми повинні, перш за все, акцентувати увагу на питаннях виявлення і вивчення закономірностей утворення фактичних даних про злочини, що вчиняються організованими злочинними групами. Нагадаємо, що пошук, отримання і фіксація цих даних – основні завдання оперативно-розшукової діяльності (ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»).

У теорії ОРД уперше комплексно питання методології розглянули 1973 р. А. І. Алексєєв і Г. Д. Сінілов. Основну увагу вони приділили висвітленню методологічного значення матеріалістичної діалектики та історичного матеріалізму для теорії ОРД, а також застосуванню в цій області загальнонаукових методів пізнання. Неабиякий внесок у розроблення питань методології теорії ОРД зробив Д. В. Гребельский. У монографії, присвяченій теоретичним основам і організаційно-правовим проблемам ОРД (1974 р.), вчений підкреслив багатоаспектність завдань, що вирішуються у межах здійснення ОРД [3, с. 101].

У зв'язку з цим, підкреслено правомірність і ефективність застосування теорією ОРД наукових методів пізнання, розроблених в інших галузях наукових знань (кримінології, педагогіці, психології, соціології, теорії управління та ін.). У науковій роботі вказується на необхідність поєднання і комплексного застосування найрізноманітніших методів наукового пізнання, насамперед:

– змістовних методів, що передбачають порівняно неопосередкований аналіз фактів, даних спостереження, досвіду, а також шляхом абстракції, аналізу і синтезу обґрунтування теоретичних висновків (спо-

стереження, порівняння, експеримент, інтерв'ювання та анкетування, дослідження документів і т. ін.);

– формалізованих методів, обмовлених завданнями абстрагування, логічного виведення і визначення нових понять і сформульованих (моделювання, оперативно-економічний аналіз, побудова структурних схем тощо);

– методів теоретичного аналізу і синтезу, що характеризуються теоретичним розглядом предмета, завдань дослідження, застосування логіки і вірогідних результатів дослідження.

У методах реалізуються методологічні принципи або їх окремі аспекти. Це виражає субординаційний характер взаємозв'язків між методологією й методами (К. Д. Петряєв). Методологія – це наука, вчення про методи (В. С. Зеленецький та ін.). Методологія не охоплює методи, а перетворює їх на предмет дослідження. Метод є предметом інтерпретації в методології (Г. І. Гигринов). Поділяючи такий підхід до співвідношення методу й методології, висловлено думку, що «включення методів у методологію призводить до змішування предмета дослідження з отриманим знанням про нього, з теорією, що розкриває його сутність, найважливіші характеристики» (О. П. Шейтулін). Під методологією слід розуміти не сукупність методів і не вчення про них, а діяльність людини, спрямовану на розроблення програм, планів, схем, систем, методів, форм, засобів, знарядь та ін., що дозволяють цілеспрямовано та ефективно теоретично викласти і практично перетворити світи (О. Н. Авер'янов). Методологію визначають і як систему прийомів і методів, за допомогою яких здійснюється пізнання права, дослідження правових явищ і формування відповідного наукового знання. Одночасно методологія забезпечує і внутрішні потреби вироблення загальних умов і правил застосування методів дослідження для отримання належного результату (О. В. Гриненко) [1, с. 451].

Методологію науки ОРД слід розглядати як інтегральне явище, що об'єднує низку компонентів: світогляд і фундаментальну загальнотеоретичну концепцію, загальні

філософські закони й категорії, загальні та окремі наукові методи. Її не можна зводити лише до однієї з таких складових, зокрема до методу або вчення про методи, оскільки за її межами залишаються інші компоненти.

Методологічну роль у теорії ОРД виконують не лише закони, поняття й категорії філософії, але й міждисциплінарні, загальнонаукові поняття (наприклад, категорія, інтерпретація, дефініція, метод, принцип, форма, зміст тощо). Сучасний рівень розвитку науки ОРД свідчить про те, що аж ніяк не всі її загальнотеоретичні положення ґрунтуються на філософському трактуванні речей, явищ і процесів, але це не нівелює їхню методологічну роль для теорії ОРД. Наука ОРД розробляє із загальнотеоретичними положеннями, що мають гносеологічне значення, загальнонаукові та окремі методи, що застосовуються для дослідження її специфічних об'єктів пізнання. З погляду на те, що філософія об'єднує лише загальні методи пізнання, вона не тотожна поняттю методології, що охоплює не лише загальні, але і загальнонаукові та окремі методи, водночас містить й інші компоненти.

Співвідношення методології науки ОРД й методу можна відобразити як діалектичний зв'язок цілого і частини, системи та елементу, загального й окремого. Кожний метод – це лише частина, елемент, окреслений в цілісній системі загальнонаукової методології ОРД. Досліджуючи співвідношення методології науки ОРД й методу, слід також зауважити, що ОРД – наука прикладна.

Діалектичний метод наукового пізнання – діалектичний матеріалізм слугує основою застосування загальнонаукових методів дослідження.

У дослідженні діяльності організованих злочинних груп необхідно застосовувати загальнонаукові методи логічної обробки матеріалів; історико-логічний; математичний і статистичний; соціологічні; психологічні та соціально-психологічні; системно-структурний; моделювання; теоретико-експериментальний; програмно-цільовий.

Метод логічної обробки матеріалів оперативно-розшукової теорії і практики (аналіз, синтез, індукція, порівняння від конкретного до абстрактного і від абстрактного

до конкретного) – найважливіший і надійніший методологічний інструментарій теорії ОРД.

Під час вивчення правових основ і питань нормативно-правового регулювання ОРД він виступає засобом логіко-семантичного аналізу, сприяє виявленню прогалин у системі правового регулювання ОРД, розробленню рекомендацій щодо усунення суперечностей та інших недоліків, подальшому удосконаленню системи правового регулювання діяльності ОРД у протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами.

Історико-логічний метод, під час застосування якого генетичний аналіз явищ, що вивчаються, і процесів у сфері ОРД відображає логіку їх розвитку, розкриває їхній зміст у вигляді послідовного поглиблення наших знань щодо виникнення та організації правової протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами.

Математичний і статистичний методи застосовуються в ОРД під час вивчення та оцінки оперативної обстановки, отримання й обробки інформації про стан злочинності, для узагальнення матеріалів оперативно-розшукової практики і спеціальних наукових досліджень. Вони ґрунтуються на матеріалах кримінальної й оперативно-службової статистики, яка може розглядатися як узагальнені відомості соціального, кримінологічного та організаційно-тактичного характеру, отримані правоохоронними органами шляхом ужиття постійних заходів за єдиною системою показників.

За допомогою статистичних матеріалів здійснюється збір, аналіз і оцінка кількісних даних про стан злочинності та результати ОРД оперативних підрозділів з метою отримання інформації про функціонування й ефективність цих підрозділів у протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами.

Соціологічні методи дослідження застосовуються в ОРД доволі широко, особливо під час вивчення оперативної обстановки та її співвідношення з кримінологічною. Дані кримінологічних досліджень є основою інформаційного забезпечення роботи оперативних підрозділів, а окремі аспекти кримі-

нологічної характеристики особи злочинців становлять обов'язкову складову оперативно-тактичної характеристики групової злочинності.

Психологічні та соціально-психологічні методи дослідження виконують значну роль у теорії ОРД, оскільки пов'язані з функціонуванням оперативно-розшукових підрозділів, де державні службовці свідомо, цілеспрямовано ініціюють правові, організаційні та оперативно-тактичні взаємини між собою і з негласними співробітниками, потерпілими, обвинуваченими, свідками та іншими громадянами, залученими у сферу оперативно-розшукової діяльності.

Застосування системного підходу в аналізі ОРД дозволяє розглянути таку діяльність і з позиції теорії управління, виокремити в ОРД структурно-функціональні підсистеми, вивчити їх взаємозв'язки, визначити їх оптимальне співвідношення і перспективи подальшого вдосконалення, проаналізували рівні ОРД, відтак окреслити шляхи раціональної організації застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у протидії злочинам.

Методика виявлення і припинення злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, визначає закономірності, пов'язані з: 1) цілями та об'єктом злочинних посягань. Злочинною метою будь-якої організованої злочинної групи є отримання незаконних надприбутків, що визначає вибір безпосередніх об'єктів злочинного посягання: валюти, цінних паперів, коштовностей, промислової сировини, зброї, наркотичних засобів, новітніх технологій та ін.; 2) формуванням злочинних груп, їхньою внутрішньою організацією; 3) специфікою функціонування злочинних груп: суворою конспірацією, наявністю механізму регенерації (відновлення) функцій і кадрового складу окремих ланок на випадок їхньої втрати, наприклад у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності; 4) властивими організованій злочинній групі (як специфічній системі) високим ступенем організації та системою забезпечення безпеки, прагненням до розширення сфер діяльності, наявністю певної ідеології, використанням засобів і методів захисту від

державного і суспільного контролю тощо. Ці закономірності впливають на елементи оперативно-розшукової характеристики організованої злочинної діяльності, до яких належать: предмет злочинного посягання; обстановка вчинення злочинів і злочинна діяльність; способи підготовки, вчинення і приховування злочинів; механізм (технологія) злочинної діяльності; криміналістичний тип організованої злочинної групи; функціональні ролі та характер зв'язків між членами групи; дані щодо особистих властивостей членів організованої злочинної групи. В основі кримінальної діяльності організованих злочинних груп, насамперед, лежать економічні відносини корисливого і корисливо-насильницького характеру, котрі визначають предмет кримінального інтересу і, відповідно, зазіхання: гроші (зокрема валюта), цінні папери, дорогоцінні камені та ювелірні вироби; сировина, цінні промислові вироби, зокрема військова техніка; антикваріат; наркотичні засоби і психотропні речовини; земельні ділянки, будинки і будівлі; вироби підприємства; дорогі товари масового користування тощо. Водночас предметом зазіхання є й інтелектуальні цінності: провідні технології, комп'ютерні програми, комп'ютерна інформація і т. ін., а також посади з широкими повноваженнями в органах державної влади та правоохоронних структурах. Способи вчинення злочинів членами організованих злочинних груп різноманітні. Для оперативно-розшукової характеристики організованої злочинної діяльності суттєве значення має спосіб учинення тяжких злочинів, що залежить від спрямованості злочинної групи. Способи вчинення корисливо-насильницьких злочинів характеризуються жорстокістю, цинізмом, нахабністю і зухвалістю. Часто такі злочини вчиняються на очах населення, представників влади і правоохоронних органів із використанням зброї, вибухових пристроїв і речовин, супроводжуються захопленням заручників і знущанням над ними.

Якщо спосіб учинення злочину характеризує його якісний бік, то механізм злочинної діяльності – «технологію», яка містить тимчасовий і динамічний зв'язок окремих етапів, обставин, факторів підготовки, вчи-

нення та приховування злочинів і їх слідів, що дають змогу відтворити картину їх учинення.

Методика протидії такій злочинності ґрунтується на оперативно-розшуковій характеристиці організованих злочинних груп і до уваги беруться такі обставини: у групі в цілому доступні такі способи вчинення злочинів, які не може використати злочинець-одинак; члени організованої групи психологічно підтримують один одного, відтак кожен почуває себе у групі більш упевнено, а це, у свою чергу, зумовлює відомий феномен – рішення, що ухвалюється колективно, більш відчайдушні порівняно з індивідуальними, бо відповідальність за наслідки несе не одна людина – вона розподіляється між усіма членами групи; злочинну діяльність групи може бути легко розширено і у часі (не обов'язково всі члени групи діють водночас), і у просторі (члени групи мають можливість діяти самостійно у різних місцях); в організованій групі зростає можливість приховування вчинених злочинів та їх слідів, захисту її членів від правоохоронних органів, а також надання допомоги заарештованим співучасникам і членам їх сімей. Важливою особливістю функціонування організованої злочинної групи є те, що поки вона вдало чинить злочини і залишається поза полем зору досудового слідства, тенденції згуртованості її членів мають перевагу. Але у випадку виникнення небезпеки викриття та притягнення її членів до кримінальної відповідальності виникає тенденція до роз'єднання групи: проявляються приховані й виникають нові конфлікти і суперечності; значно зростає напруженість у взаєминах членів групи. Це зумовлено тим, що, морально деградувавши ще задовго до викриття групи, її учасники не мають моральних обов'язків навіть один перед одним. Означені обставини роблять процес виявлення й розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, складним, однак не таким вже й безперспективним, оскільки навіть у високоорганізованих групах є слабкі ланки, зумовлені прихованою боротьбою за владу, підвищенням рівня доходів злочинних прибутків, функціонально ієрархічним стано-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена основам оперативно-розшукової методики виявлення і припинення злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. Виокремлено спеціальні методи, які спрямовані на виявлення і розслідування окремих видів злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами, які неодмінно мають позитивно відбитися на діяльності правоохоронних органів у протидії даному виду злочинності.

вищем у групі тощо, виявлення і використання яких має велике значення з огляду на викриття кожного члена організованої злочинної групи та його кримінальної діяльності у повному обсязі. По-перше, кримінальне провадження про групові злочини переважно багатоепізодне, тому ці злочини розслідуються, як правило, бригадами слідчо-оперативних груп (слідчих, оперативних працівників, спеціалістів криміналістів та ін.), що зумовлено значним зростанням трудомісткості розслідування групового злочину. Вона пов'язана з тим, що до кримінальної відповідальності притягається не одна, а декілька осіб, що обумовлює необхідність одночасного проведення значної кількості організаційних і слідчих дій (наприклад, затримання та обшук декількох співучасників, допит підозрюваних і свідків, провадження інших слідчих (розшукових) дій за їх участю, складання відповідної кількості процесуальних актів, організації оперативного супроводу процесу розслідування від початку до завершення.

Висновки

Методика протидії злочинам, що вчиняються організованими злочинними групами, повинна бути наступальною, тобто

SUMMARY

The article is sanctified to bases of оперативно-розшукової методики of exposure and stopping of crimes that is accomplished by the organized criminal groups. The special methods, that is sent to the exposure investigation of separate types of crimes, that is accomplished by the organized criminal groups that certainly must positively affect activity of law enforcement authorities in counteraction to this type of criminality, are distinguished.

потрібно обирати таку систему оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, яка б забезпечувала стратегічну і тактичну перевагу підрозділів ОВС, попереджувала можливі заходи здійснення протидії розслідуванню. Для цього важливо якомога швидше з'ясувати чисельність, структуру цієї групи, визначити ролі, які виконують у ній затримані злочинці, їх типологічні риси, виявити можливі типи лідерів, передбачити корумповані зв'язки та активно використати цю інформацію для оперативно-розшукового прогнозування.

Література

1. Міжнародна поліцейська енциклопедія : [у 10 т.] / відп. ред. : В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Т. 6. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – К. : Атіка, 2009. – 1128 с.
2. Бараненко Б. И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы : монография / Б. И. Бараненко, Э. А. Дидоренко ; [под ред. Э. В. Виленской]. – Л. : РИО ЛАВД МВД Украины, 2004. – 264 с.
3. Оперативно-розыскная деятельность : ученик / [под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шуилова]. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : ИНФРА, 2004. – 848 с.